

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Метою статті є розкрити особливості розвитку пізнавальних здібностей у дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

Ключові слова: пізнавальні здібності, діти дошкільного віку, тяжкі порушення мовлення.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the development of cognitive abilities in children with severe speech disorders.

Key words: cognitive abilities, preschool children, severe speech disorders

Постановка проблеми. У дітей з мовленнєвими порушеннями спостерігається зниження не тільки рівня мовленнєвого розвитку, але і зниження рівня пізнавальної сфери, оскільки пізнавальна сфера складова мовленнєвої діяльності. Пізнавальні психічні процеси дозволяють дитині отримувати знання про навколишній світ та про себе, засвоювати нову інформацію, запам'ятовувати, розв'язувати конкретні завдання (відчуття і сприймання, пам'ять, мислення, уява).

Пошук ефективних шляхів розвитку пізнавальних здібностей дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення має особливе значення, бо саме ці здібності впливають на формування всього психічного життя дитини.

Аналіз педагогічних досліджень і публікацій. У різних галузях наук представлено широке коло досліджень, присвячених проблемі пізнавального розвитку дітей з нормотиповим та порушеним онтогенезом. Так, у роботах О. Мастюкової, Т. Пірцхалайшвілі, Г.Сергєєвої, Л.Цветкової, Н. Чевельової представлено дані про розвиток вищих психічних функцій у дошкільників з порушеннями мовлення. Різні види сприйняття та особливості пам'яті досліджували Ю. Гаркуша, О.Усанова, Т. Фотекова; про особливості уваги та своєрідність різних форм мислення дітей із тяжкими порушеннями мовлення вказували І. Власенко, Г. Гуровец, Л. Давидович, Л. Зайцева, В.Ковшиков, О. Усанова. Пізнавальна активність та особливості формування мотивації у зазначеної категорії дошкільників представлені у дослідженнях С. Коноплястої, І.Мартиненко, В. Тарасун, М. Шеремет та ін..

Наукові дослідження Є.Алмазової, Р.Белової-Давід, Н. Гаврилової, С. Коноплястої, Р.Левіної, Е. Мастюкової, О. Правдіної, М.Савченко, Є. Соботович, В.Тарасун, В.Тищенко, О.Токаревої, Г.Чиркіної, А.Чорнопольської та ін. засвідчують, що у дітей з такими мовленнєвими порушеннями такими, як ринолалія, дизартрія, моторна алалія, крім мовленнєвих порушень може спостерігатися недорозвинення окремих психічних процесів: пропріоцептивна чутливість, фонематичні процеси, просторовий гнозис, обсяг оперативної пам'яті, аналітико-синтетична

діяльність, встановлення часових та причинно-наслідкових зв'язків, симультанно-сукцесивний синтез.

Проблема мовленнєвого недорозвитку висвітлена в сучасних наукових дослідженнях О.Гопіченко, Н.Голуб, Р.Левіної, І. Мартиненко, Є.Соботович, В. Тищенко, Т. Туманової, Т.Філічевої, Г.Чиркіної, М. Шеремет, С.Шаховської.

Виклад основного матеріалу. Поняття «тяжкі порушення мовлення» (ТПМ) визначає мовленнєві порушення первинного характеру без відхилень у слухові та інтелекті. Щодо тяжких форм порушення мовлення, незважаючи на різне походження та структуру мовленнєвого дизонтогенезу, виявлені прояви системного порушення всіх компонентів мовлення.

Науковці розглядають пізнавальні здібності як діяльність, як властивість особистості, що характеризується прагненням до пізнання, проявляє спрямованість та стійкість пізнавальних інтересів, прагне ефективно оволодівати знаннями та засобами діяльності, мобілізує вольові зусилля, щоб досягти навчально-пізнавальної мети (А. Богуш [2], С. Ладивір [5], В. Лозова [6], Г. Соколова [10] та ін.)

Так, на думку А. Богуш, пізнавальні здібності - це внутрішня готовність дитини бути залученою до спеціально організованої розумової та практичної роботи та під час оволодіння відповідними компетенціями проявляти самостійність і креативність у вирішенні навчальних завдань [2]. В. Лозова виокремила показники пізнавальної активності дитини: ініціативність, енергійність, інтерес, допитливість, самостійність, здатність до творчості [7]. Спеціальна дошкільна освіта спрямована на розвиток дитини з ТПМ як особистості, яка бачить себе як цінність, неповторність, що є важливою основою залучення засобів мистецтва у формуванні дитячої індивідуальності.

На думку С. Ладивір, «індивідуальність - це неповторна своєрідність психіки, поведінки, творчих здібностей, інтересів дитини, які вирізняють її з-поміж інших» [6]. Розвиток пізнавальних здібностей та індивідуальності дітей дошкільного віку з ТПМ є найактуальнішою проблемою спеціальної психології та педагогіки, оскільки це необхідна умова, щоб сформувати у них розумові якості, їх самостійність та загального розвитку [9].

Своєрідного розвитку отримують психічні процеси. Для сприймання характерні вузькість, інактивність, фрагментарність, уповільненість. Для пам'яті- низька продуктивність запам'ятовування, особливо слухового. Для уваги характерна нестійкість, виникають проблеми з її концентрацією. Рівень інтелекту в нормі, або наближений до норми, проте сповільнюється темп мисленнєвих процесів, відбувається відставання в розвитку словесно-логічного мислення. Діти з ТПМ мають погану уяву, через нечіткі уявлення про образи предметів, творчі завдання у них викликають труднощі [1].

Неповноцінне мовлення має вплив на формування у дітей сенсорної, інтелектуальної та афективно-вольової сфери: при відносно збереженій смисловій, логічній пам'яті діти мають знижену вербальну пам'ять, проблеми з продуктивністю запам'ятовування, вони не можуть запам'ятати

складні інструкції, елементи і послідовність завдань, що робить складним повноцінне спілкування і подальше навчання дітей з мовною патологією.

Розвиток пізнавальних здібностей у дітей з ТПМ залежить від стану дрібної моторики. Систематичний цілеспрямований розвиток дрібної моторики сприяє у подоланні різних недоліків і відхилень в психофізичній сфері дитини. Відставання у розвитку дрібної моторики затримує і мовленнєвий розвиток. Тренування дрібної моторики рук стимулює розвиток мовлення, психічні процеси, пізнавальну діяльність. Вправи, фізкультхвилинки, ігри з розвитку дрібної моторики сприяють збільшенню обсягу пам'яті, покращується концентрація, увага, розвивається уява, зменшується гіперзбудливість, покращується моторика пальців рук. Розвитку дрібної моторики пальців рук допомагає пальчикова гімнастика. Вправи підбираються відповідно віковим особливостям. Так, молодші діти можуть катати пальчиками дерев'яні кульки різного діаметру, до руху залучаються всі пальчики. Вправу проводять систематично 3-5 хвилин.

Разом з розвитком дрібної моторики у дітей з ТПМ збагачується і їх словниковий запас, покращується граматичне мовлення та зв'язне мовлення.

Дослідники в галузі педагогіки та психології впевнені, що процес організації пізнавальної діяльності дошкільнят має спиратися на розвиток образного сприйняття дитиною навколишнього середовища. Технології і арт-терапії сприяють розвитку мовлення, підвищують пізнавальну активність дітей з ТПМ. Арт-терапія - напрямок в психотерапії та психологічній корекції, що коректує та розвиває психічні процеси через образотворчу діяльність та мистецтво [3].

Ізотерапія – психокорекція засобами зображувальної діяльності (малювання, ліплення тощо), один з різновидів арт-терапії (Г. Бурковський, А.Захаров, З.Ленів, Р.Хайкін). Вчені довели, що використовуючи засоби зображувальної діяльності, підвищується пізнавальна та мовленнєва активність дітей, розвиваються пізнавальні інтереси [4].

Використання в роботі з дітьми з ТПМ різного зображувального матеріалу сприяє їх сенсорному розвитку. Робота з різноманітними матеріалами, в новому, незвичному для дитини форматі (створити відбитки долонею, пальчиками, різними природними матеріалами) розвиває пізнавальні потреби дитини, пробуджує інтерес до цілеспрямованої діяльності. Дошкільня намагається повторювати дії дорослого, бути активним учасником творчого процесу. Використання ізотерапевтичних технік розвиває наочно-образне та словесно-логічне мислення, активізує комунікативну діяльність дитини [4].

Нетрадиційні техніки ізотерапії позитивно впливають на емоційно-вольову сферу дітей з ТПМ, під час занять створюється відкрита, невимушена атмосфера, діти не бояться допускати помилок, не намагаються орієнтуватися на певний зразок, для них створена ситуації успіху. Діти проявляють свою самостійність, ініціативність, така діяльність доступна всім. Формується емоційно-позитивне ставлення до образотворчого мистецтва. Це важлива умова пізнавального розвитку дошкільнят.

Різноманітний навколишній світ (фарби, запахи, температура, розміри предметів) діти пізнають за допомогою органів чуття. Вони у вигляді відчуттів допомагають організму дитини отримати інформацію про стан внутрішнього і зовнішнього середовища. Органи чуття сприяють орієнтації у навколишньому світі, спілкуванню з іншими, уникненню небезпеки, отриманню інформації про оточуючий світ.

Розвиваючи відчуття розвиваємо мовлення. Завдяки умінню називати ту чи іншу властивість предмета дитина відрізняє її від інших ознак, знаходить в них спільне, здійснює узагальнення.

Діти з порушенням мовлення не мають грубих відхилень від норми; частота порушень на рівні зору, слуху майже така сама, як і в нормі.

Діти з ТПМ мають добре розвинену чутливість розрізняти кольори. Вони знають основні кольори, але фіолетовий, помаранчевий, блакитний кольори у мовленні не застосовують. У дітей з дизартрією порушені смакові, тактильні, нюхові відчуття.

Корекцію відчуттів та сприймання у дітей з ТПМ здійснюється формуючи поняття кольору, форми, величини, розміщення предметів у просторі.

Формування уявлень про колір здійснюється так:

- підбираються предмети конкретного кольору за наочним зразком, словесною інструкцією;
- підбираються предмети такого самого кольору як і фон;
- складаються групи предметів однакових за кольором;
- конструюються та виконується аплікація з урахуванням кольору;
- викладаються узорі, орнаменти з мозаїки [5].

Вивчати форму предметів починають з аналізу та узагальнення конкретної форми. Спочатку її поділяють на складові, серед яких вибирають головні, суттєві ознаки, відмінність від інших форм. Порівнюючи форми, встановлюються відмінні і спільні властивості, наприклад: квадрат - прямокутник, квадрат - трикутник, коло - овал, квадрат - коло тощо.

Провівши детальний аналіз кожної форми, діти відтворюють її: будують з паличок, малюють в повітрі, на папері, вирізають, ліплять з глини чи пластиліну. Знаходять подібні форми серед оточуючих предметів, на малюнках. Це сприяє розвитку вмінь аналізу, порівняння, абстрагування форми від конкретного предмета. Щоб закріпити знання про форму діти перетворюють фігури, наприклад: з однієї чи декількох геометричних фігур будують нові завдяки реконструкції або поєднанню; домальовують незавершені контури фігур або предметів, які містять вивчені форми.

В процесі цих видів діяльності дітям необхідно розказувати про те, що вони роблять, називати кожен форму.

Конструювання - це ефективна корекція просторового сприймання дітей з ТПМ. Складаючи предмети діти мають встановити зв'язок між цілим і частинами, усвідомити можливість поділу його на частини, а потім знову створити єдине ціле, що є важливим для корекційного розвитку просторового аналізу та синтезу.

Діти ефективніше засвоюють інформацію про величину під час їх залучення до різних видів конструювання: за зразком, планом, довільне конструювання тощо. Складаючи розрізані картинки, фігури із паличок, геометричну мозаїку, конструкції з будівельного матеріалу, діти виконують аналіз форми елементів, порівнюють їх між собою та зразком, співвідносять частини, величини, накладаючи і прикладаючи їх, використовують умовні позначення.

В корекційній роботі важливо сформувати уявлення про напрямки простору, зокрема, вміння орієнтації на місцевості, площині, розуміння розміщення предметів у просторі.

Необхідно виробити вміння орієнтування в аспектах предмета, що знаходиться перед дитиною: визначення орієнтирів на аркуші паперу, дошці, в зошиті; вміння визначати верх і низ, правий і лівий боки тощо.

Важливо сформувати просторові поняття - розвинути уявлення про розташування предметів один відносно одного, опанувати вміннями визначення просторових зв'язків між предметами, розуміти складні логіко-граматичні конструкції з прийменниками та прислівниками і вміти застосовувати їх у мові; розуміти просторові зв'язки між предметами, відображених відмінковими формами слів.

Ці вміння діти отримують працюючи з предметами та їх зображеннями у грі, складаючи орнаменти з мозаїки за словесною інструкцією тощо. Формуючи уявлення і поняття, розвивається мовлення дітей, поповнюється їх активний словник.

Отже, добре розвинене мовлення є найважливішою умовою всебічного розвитку дитини. Розвинене мовлення впливає пізнання дитиною навколишньої дійсності, розвитку вербальних форм мислення, встановленню повноцінних взаємин з однолітками та дорослими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белова О. Б. Особливості розвитку когнітивних процесів та емоційно-вольової сфери у молодших школярів з помірною розумовою відсталістю. Актуальні питання корекційної освіти. 2012. Вип. 3. С. 297-305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2012_3_38 (дата звернення: 15.09.2023).
2. Богуш А. М. Пізнавальна діяльність, її сутність та види. Професійна творчість: проблеми і пошуки. Випуск 16 (I частина). Зб. наук. пр. Київ-Запоріжжя, 1999. С. 8–13.
3. Дичок Т., Глеваська С. Розвиток комунікативної сфери дітей із загальним недорозвитком мовлення за допомогою пісочної анімації. Вісник Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія. Вип. 8. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2017. С.30-34.
4. Конопляста С. Ю., Сак Т.В. Логопсихологія: навч. посіб.; за ред. М.К.Шеремет. К.: Знання, 2010. 293 с.
5. Ладивір С. Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку. Дошкільне виховання. 2012. № 1. С. 14–15.
6. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів. Харків: Освіта, 1990. 89 с.
7. Мартиненко І.В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ: ДІА, 2016. 304 с.
8. Пахомова Н.Г. Спеціальна психологія. Полтава : АСМІ, 2015. 389 с

9. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: навч.-метод. посіб. К., 2014. 238 с.
10. Соколова Г. Б. Дослідження пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення. Психологія та соціальна робота. Вип. 1(53). Одеса, 2021. С.161–171.

Науковий керівник кандидатка педагогічних наук, доцентка Кабельнікова Н.В.